

Сойко І. М., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ВИКОРИСТАННЯ СПАДЩИНИ Т. ШЕВЧЕНКА У ФОРМУВАННІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті досліджено творчу спадщину та багатогранний доробок Т. Шевченка у розвитку вітчизняної дитячої літератури. Показано, що вивчення творчості Т. Шевченка в сучасній школі є вагомим засобом формування світогляду молодших школярів, їхнього патріотичного, естетичного та морального виховання, хоча поет не написав жодного твору спеціально для дітей. Розкрито що будучи майстром живопису слова, Т. Шевченко створив такі твори, що його пейзажна та автобіографічна лірика ще за життя письменника увійшла у шкільні читанки та стала популярною серед дітей літературою.

Ключові слова: Т. Шевченко, дитяча література, молодші школярі, духовна культура.

Аннотация. В статье исследовано творческое наследие и многогранная наработка Т. Шевченко в развитии отечественной детской литературы. Показано, что изучение творчества Т. Шевченко в современной школе является важным средством формирования мировоззрения младших школьников, их патриотического, эстетического и нравственного воспитания, несмотря на то, что поэт не написал ни одного произведения специально для детей. Раскрыто, что, будучи мастером слова, Т. Шевченко создал такие произведения, что его пейзажная и автобиографическая лирика еще при жизни писателя вошла в школьные хрестоматии и стала популярной среди детей литературой.

Ключевые слова: Т. Шевченко, детская литература, младшие школьники, духовная культура.

Annotation. This article deals with multifaceted heritage and achievements of Taras Shevchenko in the development of the national children's literature. Studying of Taras Shevchenko's works in the modern school is a serious means of shaping the young pupils' world view, their patriotism, aesthetic, moral education though the poet did not write any works specifically for children. Being a master of a word, Shevchenko created such works that his Landscape and autobiographical poems during the lifetime of the writer entered the school anthology and became popular among children.

Keywords: T. Shevchenko, children literature, junior pupils, spiritual culture.

Сучасна національна освіта тісно пов'язана з тими процесами, які відбуваються в суспільстві, пріоритет з-поміж яких належить духовному відродженню. Сучасна педагогіка школи, орієнтуючи свої розробки на естетизацію навчально-виховного процесу та формування у дитини усвідомлення того, що вона є обов'язковою частиною довкілля (природи, культури, історії та ін.), стратегічною метою виховання визначає формування базису особистісної культури, залучення дитини до загальнолюдських духовних цінностей: до самої себе, до іншої людини та людства в цілому; до природи; до культури та мистецтва [1].

Педагогічна система української школи виявляє турботу про те, щоб підрастаюче покоління отримало духовну культуру та на все життя набуло особистісних рис громадянина. Духовну культуру в початковій школі виховують на уроках музики, образотворчого мистецтва, хореографії, трудового навчання, читання та ін. Зокрема, уроки літературного читання – багатофункціональні, оскільки їхній зміст визначено на основі різних принципів: тематично-жанрового, літературознавчого, комунікативно-мовленнєвого, естетичного.

Якщо перші три принципи є визначальними у виборі творів навчання, то естетичний принцип передбачає добір творів словесного мистецтва за критеріями естетичної цінності. Зміст відібраних творів розкриває перед читачем різноманітність навколишнього світу, людських взаємин, сприяє розвитку почуттів гармонії і краси, формування особистісного ставлення до дійсності. Формування цього принципу передбачає вивчення творчості провідних українських письменників.

У контексті зазначеного значення багатогранного доробку Т. Шевченка для розвитку вітчизняної дитячої літератури важко переоцінити, оскільки його справедливо вважають «основоположником не тільки «дорослої» нової української літератури, а й літератури для дітей» [2, с. 26]. Поет постійно пам'ятав, що світ дитячого мислення – це світ особливий, що допомогло йому сягнути високого художнього узагальнення, прилучити молодшого школяра до свого художнього ідеалу.

Багато відомих вітчизняних науковців досліджували педагогічні погляди Т. Шевченка, аналізували ті чи інші їхні аспекти. Більшість із них (П. Зайцев, І. Коровицький, Н. Кузьменко, П. Потоцький, С. Сірополко, С. Стельмах, О. Федорук, В. Щурат, В. Яременко, В. Яцюк,) зверталися до аналізу «Букваря». Г. Антонюк, Ф. Прийма та Й. Шемлей розглядали ставлення Шевченка до недільних шкіл. Ю. Ступак звертав увагу на використання поетом народної педагогіки. Загалом педагогічні погляди Т. Шевченка опрацьовували В. Доманицький, С. Чавдаров та ін.

Твори Т. Шевченка стали класичними зразками дитячої літератури, але вони нечасто стають предметом аналізу науковців як джерело духовного збагачення молодшого школяра. Так, зокрема, творчість Т. Шевченка для

дітей досліджували П. Волинський, І. Голубовська, Л. Кіліченко, В. Кизилова, Т. Маліновська, А. Мовчун, В. Сироженко, та ін.

Метою нашої статті є дослідження шляхів формування духовної культури особистості учнів початкової школи. Для аналізу запропоновано твори Т. Шевченка за підручником В. О. Науменко [3].

Мета статті визначила такі **завдання**:

- з'ясувати особливості вивчення ліричних творів у початковій школі;
- розкрити духовні цінності поезії та її вплив на молодшого школяра;
- дослідити художні особливості поезій Т. Шевченка, запропонованих у підручнику В. О. Науменко «Літературне читання для учнів 2 класу», і їхній вплив на культурний розвиток молодшого школяра.

У початковій школі курс «Літературне читання» є початковим у системі шкільної літературної освіти. Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти метою літературного читання є формування читацької компетентності молодших школярів, ознайомлення їх із дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка до систематичного вивчення літератури в основній школі [4].

Тому можемо говорити про поетичну компетентність, яка охоплює навички естетичного сприйняття, уміння аналізувати поетичний твір, володіння певним мінімумом знань з теорії віршування [5, с.5].

Початкова літературна освіта – це фундамент, на якому ґрунтується весь літературознавчий процес у середній школі. Відтак, учителям слід не тільки сформувати навички читання в молодших школярів, а й виробляти в них уміння й аналізувати літературно-художній твір, й досягти його духовну цінність.

Робота з поезією в початковій школі має пропедевтичний характер, проте охоплює весь спектр проблем, пов'язаних із подальшим вивченням лірики в середній школі. Коло читання молодших школярів формують твори різних ліричних жанрів: пейзажна лірика, сюжетна лірика, вірші-роздуми [6, с.54].

Труднощі сприйняття ліричного твору школярами зумовлені тим, що мова поезії умовна, адже в житті ніхто не говорить віршами. Але виховання мовної культури, поваги до рідного слова, глибокого розуміння і сприйняття текстів художньої літератури найактивніше відбувається під час читання ліричних творів. Тому закономірно, що в читанках для 2–4 класу містяться ліричні твори.

Поетичні пейзажі Шевченка доступні дітям завдяки своїй графічності, бо дитяча уява сильніша за уяву дорослих людей і майже до кожного віршованого рядка може намалювати картину (наприклад, вірш «Садок вишневий коло хати») [7, с. 90].

Процес сприймання і розуміння художнього твору складний, і зорове, і слухове сприймання у дітей картин-образів розвиває естетичну свідомість

дитини, вміння створювати прекрасне. Опис живопису словом розвиває, збагачує сприйняття поезії учнями. Так, у ліричних творах реальність відображено шляхом передання почуттів, думок, переживань людини, а за допомогою художніх засобів мови посилено емоційно-естетичний вплив твору на юного читача (наприклад, поезія «І досі сниться: під горою...»).

Значна частина віршів та уривків з творів Т. Шевченка, що увійшли в дитяче читання, належить до пейзажної лірики. Як високохудожні малюнки, присвячені зображенню чарівної краси української природи, такі вірші сприяють вихованню в дітей благородних рис характеру, любові до Батьківщини, до рідного краю; збагачують мовлення учнів, сприяють розвитку їхньої поетичної спостережливості, формуванню поетичного слуху, асоціативної і творчої уяви. У таких творах та уривках немає сюжетно-напружених картин, у них мало дії, здебільшого вони мають описовий характер.

Але ці описи сповнені глибокого почуття, ліризму, вони зачіпають струни душі. Ліричний вірш – це світ почуттів та переживань, де висвітлено внутрішній стан ліричного героя, його бачення певних подій чи явищ дійсності. Почуття ліричного героя співзвучні з почуттями поета, які спричинені спогляданням певних картин природи. Вони не завжди виражені так, що можна сказати: поет переживає радість, сум, захоплення, збентеження. Є емоції складні, прямо не названі в творі, й осягнути їх маленькому читачу часто буває важко [6, с. 55].

Значення таких творів і уривків полягає ще і в тому, що вони привчають дітей спостерігати, помічати багатство барв навколишнього світу, різноманітні речі та явища, спільне і відмінне між ними та їхню своєрідність. Однак для повноцінного сприймання ліричного твору учні повинні проїнятися емоційним станом ліричного героя, пережити те, що його хвилює, тішить, засмучує.

А для цього діти мають досягти певної духовної зрілості. Водночас у творах описового характеру діти мають перед собою зразок того, як виражати словами бачене. Художній твір повинен допомогти дітям помічати все, що їх оточує, та навчити передати свої враження словами. Твори Т. Шевченка, великого майстра слова, дають багато для розвитку таких навичок у дітей.

Ознайомлюючись із навколишньою дійсністю, поезія Т. Шевченка сприяє розширенню знань і досвіду дітей, з'ясуванню і закріпленню понять про різні явища й події та розвитку мови й мислення. У підручнику «Літературне читання» для 2 класу представлено такі твори Т. Шевченка: «Зоре моя вечірняя...», «Сонце заходить, гори чорніють...», «Тече вода з-під явора...», «Тихесенько вітер віє...», «Он гай зелений похилився...».

Названі твори Т. Шевченка сповнені глибокого почуття, радості, світла, оптимізму. Так, у мініатюрі «Тече вода з-під явора», яка запропоновано

для вивчення другокласникам, змальовано квітучу, барвисту природу, коли червона калина пишається, явір молодіє, а в річці хлюпочуться качаточка. Ця розкішна барвиста природа близька й знайома дітям – тут і калина, і верба з лозами, що схилились над водою. У картинах природи виражено настрій людини спостережливої і чулої до краси. Наскрізним образом твору стала вода, що уособлює і продовження життя, і саме життя.

Пейзажні твори Шевченка відзначаються багатою мелодійністю. Вони близькі до народної пісні, деякі з них покладено на музику і вони стали улюбленими народними піснями. Прикладом цього є вірш за назвою «Зоре моя вечірняя», що ввійшов у дитяче читання, в якому з окремих деталей пейзажу непомітно з'являється літній вечір.

Пейзажній ліриці Т. Шевченка властиво навіть у найбільш описових рядках передати настрій людини, філософське осмислення краси природи, крізь призму якого приходять розуміння почуттів ліричного героя, його патріотизму, любові і до знедоленого краю. В поезії відчутні мотиви туги за далекою батьківщиною, адже поему було писано на засланні. Тому поневолений ліричний герой, вдаючись до поетичного прийому звернення, просить вечірню зірку (поширений образ народних пісень) розказати про батьківщину.

Великий Кобзар з дитинства був закоханий у природу рідної України. Саме тому прекрасні пейзажні мініатюри можна знайти в багатьох поезіях Т. Шевченка. Як приклад можна навести вірш «Сонце заходить, гори чорніють...», який було написано у засланні та який розкриває другокласникам тугу поета за рідним краєм.

Поет усім серцем лине на Україну. З великою ніжністю змальовує Т. Шевченко картину вечора та зміни, що відбуваються в природі, і це захоплює малого читача: «*Сонце заходить, гори чорніють, / Пташечка тихне, поле німіє...*». Вірш пройнятий ідеєю добра, любові до життя, до трудової людини: «*Радіють люди, що одпочинуть...*». До людей праці поет ставиться з великою повагою, в їхньому скромному й простому житті він бачить багато красивого.

Майже все своє життя поет прожив за межами Батьківщини, але ніколи її не забував: «*...А я дивлюся... і серцем лину / В темний садочок на Україну*». Велике, добре серце поета страждало від розлуки з милим краєм, з рідними людьми, він сумував за Україною, за її вишневими садками.

Другокласники також вивчають пейзажний уривок з поеми Т. Шевченка «Сон» – «Тихесенько вітер віє...», мистецькою окрасою якого став персоніфікований образ української природи. Перед дітьми вимальовується зорова картина ранкової пори. Розповідаючи про прочитане, діти можуть словами відтворити те, що «бачать» та переживають. Таку розповідь називають усним малюванням. Під час усного малювання малий читач може уявити, як «*тихесенько вітер віє*», як «*верби зеленіють*», як «*сади*

похилились». Персоніфіковані метафори «*стени, лани мріють*», «*тополі розмовляють з полем*» і порівняння «*тополі ...стоять собі, мов сторож*» допомагають дітям створити зорові образи.

У композицію багатьох ліричних поезій Т. Шевченка складово входять пейзажі. Так, уривок з поезії «Якби ви знали, паничі...» – «Он гай зелений похилився...» стає надбанням дитячої літератури. Природа ніби насправді оживає в кожному рядку творів поета.

Природу Т. Шевченко наділяє людськими здібностями, тим самим підкреслюючи неможливість розділення природи та людини. Саме пейзажна лірика дає неабиякі можливості для виховання любові до Батьківщини. Відомо, що почуття патріотизму починається з любові до рідної природи, з якою людина вперше ознайомлюється ще в ранньому дитинстві.

Таким чином, тема української культури посідає важливе місце в Кобзаревому творчому доробку, що ввійшов у дитяче читання. Поет не тільки захоплювався неперевершеною красою рідного краю, а й послідовно проголошував важливу ідею: люди, які живуть серед такої краси, заслуговують на краще життя.

Отже, однією з принципових особливостей сучасної школи є постійна і глибока увага до формування духовної культури школярів. Найбільш яскравим, у період, коли відбувається становлення духовного світу дитини, є мистецтво слова, де органічно пов'язані процеси пізнання світу, його моральної усвідомленості та вираження власного до нього ставлення. Шляхом проведення аналізу встановлено, що в читанці для школярів 2 класу надано перевагу пейзажним текстам Т. Шевченка, оскільки поезії такого спрямування якнайкраще сприймають молодші школярі, які вчать розуміти художню картину, образ, розвивають свою мову і мислення.

1. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика [монографія] / Л. М. Масол. – К. : Промінь, 2006. – 432 с. 2. Кизилова В. В. Дитяча українська література : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Кизилова В. В., Пушко В. Ф. – Луганськ: Знання, 2006. – С. 26. 3. Науменко В. О. Літературне читання / Науменко В. О. – К. : Генеза, 2012. – С. 55–58. 4. Державний стандарт початкової загальної освіти від 20 квітня 2011 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : osvita.ua 5. Вашуленко О. Урок літературного читання в 2 класі за новим підручником / О. Вашуленко, І. Омельченко // Початкова школа. – 2013. – № 8. – С. 5–9. 6. Гордієнко О. А. Ліричні твори на уроках читання в початковій школі / Гордієнко О. А., Шевчук Т. О. // Педагогічна Житомирщина. – 2009. – № 1. – С. 54–57. 7. Білецький Д. М. Дитяча література / Д. М. Білецький. – К., 1967. – С. 87–97.

Рецензент: д.пед.н., професор Коваль Г. П.